

Madina USAROVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: kuzibekova1202@gmail.com,

Andijon davlat chet tillari instituti katta o‘qituvchisi, PhD Q. Umirzakov makpuzi asosida

A COMPARISON STUDY OF SUBSTANTIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article is devoted to comparison study of substantive phraseological units in English and Uzbek languages, in which the classification of this type of phraseological units is described in detail. In particular, how substantive phraseological units are made, from which word groups they are made, which word units actively participate in such stable combinations, the presence or absence of negative or positive coloring in idioms, their formal organization with sentence fragments and the fact that auxiliary parts are also important are discussed thoroughly. It is also emphasized that the creation of substantive phraseological units plays a special role in enriching the phraseology of any language, including English and Uzbek, and it is expressed with examples.

Key words: Phraseology, phraseological units, substantive, substantive phraseological units, fixed compounds, expressiveness, positive coloring, negative coloring, model, noun, adjective, article.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ СУБСТАНТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительному исследованию субстантивных фразеологизмов английского и узбекского языков, в котором подробно описана классификация данного типа фразеологизмов. В частности, как образуются субстантивные фразеологизмы, из каких групп слов они образуются, какие словосочетания активно участвуют в таких устойчивых сочетаниях, наличие или отсутствие отрицательной или положительной окраски в идиомах, их формальная организация с фрагментами предложений и то, что Вспомогательные детали также важны, обсуждаются подробно. Также подчеркивается, что создание субстантивных фразеологизмов играет особую роль в обогащении фразеологии любого языка, в том числе английского и узбекского, и выражено на примерах.

Ключевые слова: Фразеологизм, фразеологические единицы, субстантив, субстантивные фразеологические единицы, устойчивые соединения, экспрессивность, положительная оценка, отрицательная оценка, модель, существительное, прилагательное, артикль.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SUBSTANTIV FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi substantiv frazeologik birliklarning chog‘ichtirma tadqiqiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda bu turdagi frazeologik birliklarning tasnifi mufassal bayon etiladi. Xususan substantiv frazeologik birliklarning qanday yasalishi, qaysi so‘z turkumlaridan yasalishi, bunday turg‘un birikmalarda qaysi so‘z birliklari faol ishtirok etishi, idiomalarda salbiy yoki ijobiy bo‘yoqdorlikning mavjudligi yoki mavjud emasligi, ularni rasmiy tashkil etilishida gap bo‘laklari bilan bir qatorda yordamchi bo‘laklar ham muhim ahamiyat kasb etishi alohida to‘xtalib o‘tiladi. Maqolada shuningdek, substantiv frazeologik birliklarning yasalishi har qanday til, jumladan ingliz va o‘zbek tili frazeologizmini boyitishda alohida rol o‘ynashi to‘g‘risida ham to‘xtalib o‘tilib, misollar bilan ifodalangan.

Kalit so‘zlar: Frazeologizm, frazeologik birliklar, substantiv, substantiv frazeologik birliklar, turg‘un birikmalar, ifodalilik, ijobiy bo‘yoqdorlik, salbiy bo‘yoqdorlik, model, ot, sifat, artikl.

Kirish. Frazeologiya, tilimizning yorqin ifodali so‘z va iboralarni o‘rganish, izohlash, tushuntirish va foydalanish sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ob‘ektidir. Ushbu so‘z va iboralarni tahlil qilish orqali, ularning ma‘nolari, ularning asosiy maqsadi, ularning tarixiy yoki madaniy bog‘liqlik yoki turli tillardagi ta’sirlari haqida ma‘lumot olishni o‘z ichiga oladi. Frazeologiya, tilning ifodaviy qobiliyatlarini va insonlar o‘rtasidagi muloqotlarni tushunishimizga yordam beradi. Bu so‘z va iboralarga nisbatan o‘zaro bog‘liqlik, boshqa so‘zlarga qo‘shimcha ma‘no qo‘shadi yoki biron bir ko‘rsatkichni ifodalaydi. A. V. Kuninga ko‘ra frazeologiya – frazeologik birliklar (frazeologizmlar), ya‘ni o‘zgaruvchan birikmalarning generativ tarkibiy-semantik modellari ko‘ra shakllanmagan murakkab semantikaga ega so‘zlarning barqaror birikmalari haqidagi fan.

Frazeologik birliklar tilning leksik tizimidagi bo‘shliqlarni to‘ldiradi, ular voqelikning insonga ma‘lum (yangi) tomonlari nomini to‘liq ta‘minlay olmaydi va ko‘p

hollarda ob‘ektlar, xususiyatlar, jarayonlar, holatlar, vaziyatlar va boshqalarning yagona belgilaridir. Frazeologik birliklarning shakllanishi tafakkur ehtiyojlari bilan tilning cheklangan leksik resurslari o‘rtasidagi ziddiyatni susaytiradi. Frazeologik birlik leksik sinonimga ega bo‘lgan hollarda, ular odatda stilistik jihatdan farqlanadi.

Frazeologiya til xazinasidir. Frazeologizmlar xalqning tarixini, madaniyati va turmush tarzining o‘ziga xosligini aks ettiradi. Frazeologizmlar ko‘pincha aniq milliy xususiyatga ega. Ingliz frazeologiyasida sof milliy frazeologik birliklar bilan bir qatorda ko‘plab xalqaro frazeologik birliklar mavjud. Ingliz frazeologik fondi – bu asl va o‘zlashtirilgan frazeologik birliklarning murakkab konglomerati bo‘lib, birinchisining ustunligi aniq. Ayrim frazeologik birliklarda arxaik elementlar – oldingi davr vakillari saqlanib qolgan [2].

Tadqiq etilayotgan ikki til – ingliz tili ham, o‘zbek tili ham lug‘aviy jihatdan turli ma‘nolarni qamrab olgan frazeologik birliklarga juda boy. Frazeologizmlarning

substantiv frazeologik birliklar qismi esa ikki til lisoniy va madaniy ahamiyatini yaqqol ko'rsatib beruvchi o'ziga xos birliklardir. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida mavjud bo'lgan substativ frazeologik birliklarni tahlil qilamiz va ularning boshqalardan ajralib turadigan xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Substantiv frazeologik birliklarning individual jihatlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan bir qator xususiy tadqiqotlar mavjud. A.V. Kuninning ishida substantiv frazeologik birliklarning matnda salbiy yoki ijobiy bo'yqordorlikni berish xususiyati yoritilgan; rang belgidi komponrntini M.A. Nazirova tahlil qilgan; L.V. Bazarova va I.V. Straxova semantik jihatdan "Xudo" kategoriyasiga qaratilgan murakkab so'zlarni o'rganadi, ingliz va nemis substantiv frazeologik birliklarini rus tili bilan solishtirganda tadqiqotchi R.R.Yalolova, A.A.Lenovaning sifatini ifodalovchi substantiv frazeologik birliklarga qaratilgan tadqiqot ishlari tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, chog'ishtirma, tasniflash, kontekstual tahlil kabi bir qator metodlardan foydalanilgan va bir qancha tilshunoslarning ilmiy ishlari tahlili asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Frazeologik birliklar – bu tilning o'ziga xos ifodaviy vositalaridir. Ular ma'lum bir ma'noni ifodalash uchun shakllangan birikmalar bo'lib, ko'pincha alohida so'zlardan tashkil topgan, ammo ular birgalikda yangi ma'no hosil qiladi. Bu birliklar tilning boyligini, rang-barangligini va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Frazeologik birliklar tilni yanada jonli va ta'sirchan qiladi, ularning yordami bilan nutq aniqroq va obrazliroq bo'ladi. Tilning frazeologik boyliklari tilni o'rganishda, nutqni tushinishda va madaniy merosni anglashda katta ahamiyatga ega. Frazeologik birliklar insonlar o'rtasidagi muloqotni boyitadi va aniqroq ifoda qilish imkonini beradi. Frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, ular tilning umumiy qoidalaridan chetga chiqadi va o'ziga xos ma'nolarni ifodalaydi. Ular ko'pincha metaforik, metonimik yoki boshqa semantik usullar yordamida hosil qilinadi. Frazeologik birliklar o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, ularning tarkibi o'zgarishdan qoladi. Ular tilda o'z o'rniga ega bo'lib, madaniy va ijtimoiy kontekstda muhim rol o'ynaydi. Frazeologik birliklar kundalik hayotda va muloqotda keng qo'llanilib, odamlarning his-tuyg'ularini, fikrlarini va tajribalarini aniq va obrazli ifodalash imkonini beradi. Bu birliklar orqali odamlar o'z his-tuyg'ularini va fikrlarini aniq va ta'sirli ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Frazeologik birliklar madaniy meros va qadriyatlarini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular tilning boyligi va rang-barangligini saqlashda muhim vosita hisoblanadi. Frazeologik birliklar xalqning madaniy o'zgarishlari va rivojlanishlari bilan ham bog'liq. Ular turli davrlarda shakllanib, xalqning madaniy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi.

Frazeologiyaning asosiy muammolari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjudligiga qaramasdan, frazeologiyaning eng muhim masalalari bo'yicha hozirgi kunga qadar yagona nuqtai nazar ishlab chiqilmagan. Frazeologiyada tilning frazeologik birligini aniqlashda yagona yondashuv mavjud emas, frazeologik birliklarning mohiyatiga munosabat tubdan farq qiladi, frazeologik birliklarning kategorik belgilari, ularni erkindan ajratib turuvchi frazeologik birliklarning asosiy belgilari masalasi, iboralar bahsliligicha qolmoqda. Frazeologik birliklarning tarkibiy va grammatik tasnifi va ularning nutq qismlari bilan aloqasi munozarali bo'lib qolmoqda, frazeologik birliklarning tarkibiy xususiyatlari, frazeologik birliklar doirasi va ularga kiritilgan birliklar doirasi haqida tor yoki keng tushuncha; munozaraga sabab bo'ladi. Frazeologik birliklarning struktur-grammatik, funksional semantik va boshqa lingvistik xususiyatlariga va

ularni o'rganish usullariga ko'ra hozirgi zamon frazeologiyasida frazeologik birliklarning turli tasniflari qabul qilingan[4].

Substantiv frazeologik birliklar predmet yoki substantivlashgan harakatni bildiradi. Frazeologik birlikning asosiy komponenti - nutqning ma'lum bir qismiga tegishli bo'lgan yetakchi, grammatik jihatdan mustaqil komponent bo'lib, bitta frazeologik birlikning gapning o'ziga xos a'zosi sifatida ishlashini belgilaydi[1]. A.A.Lenovaga ko'ra substantiv frazeologik birliklar atrofda voqelikning asosiy qismini tashkil etuvchi predmet, hodisa va kishilarning ifodali nomlari qatoriga aytiladi (Achilles' heel, the apple of someone's eye, the boy next door). Ularning asosiy vazifalari nominativ va baholovchi funktsiyadir[3]. Bunga misol qilib o'zbek tilidagi anqoning tuxumi/urugi, almisoqdan qolgan, og'zidan suti ketmagan, pichog'i moy ustida kabilarni keltirish mumkin.

Obyekt yoki substantivlashtirilgan harakatni bildiruvchi substantiv frazeologik birliklar ularning asosiy komponenti bo'lgan otlar bilan funksional jihatdan bog'liqdir[6, – C. 104]. Ingliz va o'zbek tillari substativ frazeologik birliklar tarkibiy qismlari bo'ysunuvchi va muvofiqlashtiruvchi birikmalar yordamida birlashtirilishi mumkin. Bo'ysunuvchi bog'lanishlarga ega substantiv frazeologik birliklarda umumiy tizimli turlardan biri "N + N" modelidir ("ot + ot"). Ushbu strukturaviy turdagi substativ frazeologik birliklarni ikkita modelga bo'lish mumkin: 1 "aniq ot + aniq ot": smoker's heart - haddan tashqari chekish bilan bog'liq yurak kasalligi. 2. "Mavhum ot + aniq ot": heart failure – yurak yetishmovchiligi; sea sickness - dengiz kasalligi; dog's disease - gripp; duck's/ducks' disease – "o'rdak kasalligi", oqsoqlik (bir oyog'i ikkinchisidan qisqaroq bo'lganligi sababli).

Substantiv frazeologik birliklarning rasmiy tashkil etilishida gap bo'laklari bilan bir qatorda yordamchi bo'laklar ham muhim o'rin tutadi. Ingliz frazeologik birliklarida ot grammatik hamrohlikka ega. Bu kategoriya artikl hisoblanadi. The Black Death – "qora o'lim" (vabo epidemiyasi); the English disease – "ingliz kasalligi", raxit; a frog in one's/the throat – bo'g'ilish, tomoqdagi spazmlar kabilarni shular jumlasiga kiradi[6, – 106]. O'zbek tilida esa artikl kategoriyasi mavjud emas.

Ayrim substantiv frazeologik birliklarning muhim vazifasi shaxs, predmet va hodisalarning sifat tavsifi (bahosi)dir. Ularni qurishning eng ko'p uchraydigan tuzilmaviy modeli "sifat + ot" modelidir - ikki nominal nutq qismining kombinatsiyasi (a closed book, bad blood, the top brass).

Substantiv idiomalarga frazeologik tuzilishga ega bo'lgan to'liq va qisman qayta ko'rib chiqilgan frazeologik birliklar va qisman predikativ tuzilishga ega bo'lgan to'liq qayta ko'rib chiqilgan frazeologik birliklar kiradi. Refreymingning asosiy turlari metaforik va metonimik refreymingdir.

Frazeologik birliklar, ayniqsa, o'zgaruvchan iboralar prototiplarini metaforik tarzda qayta ko'rib chiqish har qanday til, jumladan, ingliz tili frazeologiyasini boyitishning muhim manbalaridan biridir. Metaforik frazeologik birliklar har xil turdagi o'xshashliklarga asoslanadi, real yoki tasavvurga ega bo'lib, faqat shaxslarni, faqat shaxs bo'lmaganlarni yoki ikkalasini ham anglatishi mumkin. Shunga qaramay, frazeologik birliklarning mutlaq ko'pchiligi, xususan, metaforik birliklar tabiatan antropotsentrikdir, ya'ni, u bilan bog'liq bo'lgan shaxs yoki biror narsaga ishora qiladi. Bu aylanmalar odatda taxminiy xarakterga ega. Baholar ham salbiy, ham ijobiy bo'lishi mumkin. Ammo baholanmaydigan bulirishlar ham mavjud.

Substantiv frazeologizmlarni o'rganishda shaxslarni identifikatsiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda

frazeologizmlar salbiy bahoga egalik, ijobiy bahoga egalik va baholanmaslik jihatlariga bo'linadi. Xususan, salbiy bahoga ega substantiv frazeologizmlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

Yosh o'xshashligi jihatidan: babes and sucklings - yangi tug'ilgan bolalar, butunlay tajribasiz odamlar (og'zidan sutni ketmagan); xulq-atvorning o'xshashligi: a dog in the manger – o'zi yemas birovga bermas; joylashuv o'xshashligi: a round peg in a square hole – o'z o'rnida bo'lmaslik va boshqalar.

Ijobiy bahoga qaraganda salbiy bahoga ega bo'lgan frazeologizmlar ko'proq mazmunli, qiziqarli va madaniy bo'yoqdorlikka ega. Ulardan ba'zilari faqat ayollar, faqat erkaklar yoki faqat bolalarga murojaat qilish uchun qo'llaniladi: a fine lady - xonim, aristokrat sifatida namoyon bo'lgan ayol; lounge lizard - dangasa, bemaza, badavlat ayollar bilan tanishishga intiluvchi erkak; Peck's Bad Boy-yomon xulq-atvorli odam (J.V.Pekning "Pekning yomon bolasi va uning otasi" kitobining sarlavhasi asosida); a weak sister- boshqalarga nisbatan zaif, yordamga muhtoj odam.

Ijobiy bahoga ega bo'lgan substantiv frazeologizmlar quyidagi misollarni o'z ichiga oladi:

Qudratning o'xshashligi: a tower of strength- ishonchli tayanch, tosh devor kabi suyanishingiz mumkin bo'lgan odam; ahamiyat o'xshashligi: a big gun- muhim shaxs. Ijobiy bahoga ega bo'lgan ayrim frazeologik birliklar faqat ayollar yoki erkaklarga tegishli: the fair sex - ayollar; girl Friday – ayol yordamchi, ishonchli ishchi (ayniqsa qiz kotiba); golden girl -

mashhur qiz; golden boy - mashhur yigit; man Friday – ishonchli, sodiq xizmatkor; man's man - haqiqiy erkak.

Baholashning yetishmasligi quyidagi frazeologik birliklarda ko'rinadi: lavozimning o'xshashligi: back-room boys - maxfiy laboratoriyalardagi ilmiy tadqiqotchilar. Shaxsni bildiruvchi baholovchi bo'lmagan frazeologik birliklar tarkibida shaxs ismlari ham bo'lishi mumkin: John Hancock (amerikalik) – qo'lda yozilgan imzo (J. Xankok – Amerika davlat arbobi, u Mustaqillik Deklaratsiyasiga birinchi bo'lib imzo qo'ygan); Tommy Atkins – "Tommy Atkins" (ingliz askarining laqabi) va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Frazeologik birliklar har qanday til, xususan ingliz va o'zbek tillari lug'atini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar xalqlarning madaniyati, dini, tarixi, atrof-muhitga bo'lgan munosabatini ifodalabgina qolmay, shu tilde gapiruvchi xalqlarning ongi va dunyoqarashiga ham ta'sir o'tkazadi. Substantiv frazeologik birliklar frazeologiyaning muhim qismi bo'lib, ular atrofda voqelikning asosiy qismini tashkil etuvchi predmet, hodisa va kishilarning ifodali nomlari qatoriga aytiladi. Substantiv frazeologik birliklarning yasashida asosan ot + ot va sifat + ot modellarining ishlatilish bilan bir qatorda, qo'shimga gap bo'lagi vazifasini bajaruvchi artiklning ham ishlatilishini kuzatishimiz mumkin. Artikl kategoriyasi o'zbek tilida mavjud bo'lmaganligi sababli bu faqat ingliz tiliga xos xususiyatdir. Substantiv frazeologizmlar lug'avaviy ma'no jihatidan salbiy va ijobiy bo'yoqdorlikka ega bo'lishi va umuman bunday baholanishga ega bo'lmasligi ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Базарова Л.В. Страхова И.В. Сравнительный анализ субстантивных фразеологических единиц с компонентом «бог» в русском, английском, немецком, татарском и турецком языках. – Тамбов: Грамота, 2016. № 6(60): в 3-х ч. Ч. 3. – С. 69-71.
2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – 1996. – С. 4.
3. Леонова А.А. Субстантивные фразеологические единицы английского и русского языка со значением качественной оценки / Межкультурная коммуникация. РКИ и РКН в современном лингвокультурном пространстве 2014.; https://yspu.org/images/4/42/Leonova_A.
4. Назирова М.А. Субстантивные фразеологические единицы с компонентами цветообозначения в разноструктурных языках // АХБОРИ ДДНБСТ. – №2 (38), 2009. – С. 126.
5. Rahmatullayev SH., Mahmudov N., Xolmanova Z., O'razova I., Rixsiyeva K. O'zbek tili frazeologik lug'ati. 2022.
6. Ялалова Р. Р. Структурно-грамматический анализ субстантивных и адъективных фразеологических единиц, характеризующих болезнь и здоровье в английском, немецком и русском языках. – С 104-106. / <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-grammaticheskiy-analiz-substantivnyh-i-adektivnyh-frazeologicheskikh-edinit-harakterizuyuschih-bolezn-i-zdorovie-v/viewer>
7. Idioms and phrases (thefreedictionary.com)